

Janusz Gmitruk

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego

Włodzimierz Tetmajer – współtwórca niepodległej

Na to miano zasłużył nie tylko jako polityk, parlamentarzysta, ale też jako poeta, malarz, grafik i chłopoman.

Pokochał lud, choć nie pochodził z rodziny chłopskiej, lecz ziemiańskiej. Urodzony 1 stycznia 1862 roku w Harkowej w powiecie Nowy Targ, wykształcony filolog klasyczny, po studiach w Krakowie, Wiedniu, Monachium, Paryżu i Rzymie poświęcił się głównie malarstwu i poezji. Był autorem wielu cennych obrazów o tematyce ludowej – obecnie będących w posiadaniu Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.

Włodzimierz Tetmajer to jeden z czołowych przedstawicieli Młodej Polski. Był autorem kilku tomików poezji. Na szczególną uwagę zasługuje wydana w 1916 roku „powieść chłopska” jego autorstwa pt. *Raclawice*, która miała stanowić replikę „szlacheckiego” *Pana Tadeusza*. Dokonał także szeregu przekładów z literatury starożytnej.

Jego twórczość pozostała pod wpływem modnej wówczas chłopomanii. Sensacją w życiu artystycznym ówczesnej Galicji stało się jego małżeństwo z Anną Mikołajczykówną, córką chłopca z Bronowic. Młodzi zamieszkali w drewnianym, krytym strzechą domu. Ślub odbył się w sierpniu 1890 roku. Poeta Lucjan Rydel, który był częstym gościem w Bronowicach u Tetmajera, wybrał za żonę siostrę Anny Tetmajerowej, Jadwigę Mikołajczykównę.

Za Tetmajerem poszli inni twórcy, nie przejmując się tym, że inni wytykali ich palcami, okładali towarzyską anatamą. Małżeństwa artystów z wiejskimi dziewczętami uważano za mezalians.

Od Włodzimierza Tetmajera odwróciła się ziemiańska rodzina, wielu czcigodnych i najjaśniejszych.

Włodzimierz Tetmajer stał się pierwowzorem postaci gospodarza w *Weselu* Stanisława Wyspiańskiego. Poeta przeżył na wsi 33 lata. W Bronowicach wybudował swój dom, tu założył gospodarstwo, tu wychował swoje dzieci. Włączył się w życie codzienne wsi. Założył tam straż pożarną, co było na owe czasy ewenementem. W swoim domu spotykał się z sąsiadami, rozmawiając o Polsce, o jej przeszłości i kształcie przyszłości. Malował, tworzył, prowadził badania nad kulturą duchową i materialną Bronowic i najbliższych okolic. W 1898 roku ogłosił rozprawę pt. *Gody i godne święta, czyli okres świąt Bożego Narodzenia w Krakowskiem*. Ośmieszani od stu lat chłopomani małopolscy z Włodzimierzem Tetmajerem pozostali wierni tym ideałom do końca swych dni. Chwała im za to, ponieważ chłopomania nie była zagadnieniem mody. Był to refleks zjawiska szerszego, sprawy unarodowienia chłopów, ich wejścia – jako pełnoprawnych obywateli – w krąg życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego. Pobyt Włodzimierza Tetmajera w Bronowicach był okresem najbardziej twórczym w jego życiu.

Talent i aktywność artystyczna Włodzimierza Tetmajera i innych wybitnych artystów rozkwitła podczas obchodów 100. rocznicy Insurekcji Kościuszkowskiej. Centralne uroczystości rocznicowe w 1894 roku odbyły się w Galicji. Ich główny akcent stanowiła Powszechna Wystawa Krajowa we Lwowie. Była ona próbą obliczenia się ekonomicznego i kulturalnego jednej z dzielnic polskich. Stwarzała też znakomitą okazję do zaprezentowania tego narodowi.

Głównym eksponatem wystawy była przygotowana, wielkim nakładem sił i środków, *Panorama Raclawicka*. Było to dzieło znanych malarzy: Jana Styki, Wojciecha Kossaka, Teodora Axentowicza, Włodzimierza Tetmajera czy Wincentego Wodzinowskiego.

W tym czasie w Galicji, zwanej polskim Piemontem, 3 maja 1894 roku powstało we Lwowie Towarzystwo Demokratyczne Polskie (TDP). Głównym jego zadaniem było doprowadzenie do powstania jednolitego, demokratycznego stronnictwa ludowego. Program TDP miał stanowić platformę, na której – w myśl teoretycznych założeń Bolesława Wysłoucha – mieli się połączyć w jedną organizację polityczną chłopci i demokratyczna inteligencja.

Panorama Raclawicka stała się jednym z ważnych magnesów przyciągających do Lwowa wycieczki ze wszystkich zaborów.

TDP było również współorganizatorem zjazdu 26 i 27 sierpnia 1894 roku we Lwowie. Najliczniej stawili się chłopci. Około 3 tys. ubranych w sukmany, z przypiętym do klapy zielonym listkiem bluszczu (oznaka galicyjskich ludowców), obejrzało najpierw wystawę i *Panoramę Raclawicką*, po czym wzięło udział w wielkim wiecu, zorganizowanym przez „Przyjaciela Ludu”. *Panorama Raclawicka* stała się szkołą myślenia o Polsce dla całego społeczeństwa, ale zwłaszcza dla chłopów.

Była ona także dla Włodzimierza Tetmajera powodem do dumy. Uczestniczył w tym wielkim narodowym spektaklu. Był on dla niego Uniwersytetem Ludowym, w którym lepiej poznawał tych, którzy odnajdowali się w *Panoramie Raclawickiej* i obchodzili 100. rocznicę Powstania Kościuszkowskiego – świadectwem chwały narodowej.

Polityka ma swoją dynamikę, której głównym celem jest realizacja nakreślonych projektów organizacyjnych. W rok później, 28 lipca 1895 roku powstało w Rzeszowie Stronnictwo Ludowe. Kiedy to się stało Włodzimierz Tetmajer miał już pewne doświadczenia w działalności politycznej. Dalekie one były od radykalizmu społecznego – raczej reprezentowały kierunek solidaryzmu. To niewątpliwie zdecydowało o jego szybkim wejściu w 1900 roku do składu tajnej Ligi Narodowej, zakonspirowanej grupy kierowniczej obozu narodowo-demokratycznego. Mógł Włodzimierz Tetmajer zetknąć się w Lidze Narodowej z Wincentym Witosem, który przez pewien czas gościł w jej szeregach, nim stał się wytrawnym działaczem społecznym i politycznym, związanym z ruchem ludowym.

Witos, młodszy od Włodzimierza Tetmajera o 12 lat, urodzony 21 stycznia 1874 roku w biednej chacie chłopskiej, był przyszłym najwybitniejszym przywódcą chłopów polskich.

Spotkanie tych wybitnych indywidualności w 1907 roku w strukturach Stronnictwa Ludowego było wydarzeniem niezwykłym. Niewątpliwie zdecydowało o losach tych polityków. Włodzimierz Tetmajer wprowadził Wincentego Witosa na salony polityczne Krakowa i Wiednia, a Witos szlifował talent polityczny Włodzimierza Tetmajera. W latach 1911–1918 z listy PSL był posłem do parlamentu austriackiego. Nie zerwał kontaktów z Ligą Narodową. Był wysoko ceniony jako artysta. Od Akademii Umiejętności otrzymał nagrodę im. Probusa Barczewskiego za rok 1910, przeznaczoną dla twórców podejmujących tematy z historii Polski.

Działalność niepodległościowa chłopów znacznie się ożywiła w ostatnich latach przed wybuchem I wojny światowej. Ludowcy i młodzież wiejska z Galicji aktywnie uczestniczyli w organizowaniu Polskich Drużyn Strzeleckich, Wschodnich Drużyn Strzeleckich, Drużyn Bartoszewych i Podhalańskich. Włodzimierz Tetmajer popierał ruch strzelecki. W 1912 roku został członkiem Zarządu Polskiego Skarbu Wojskowego, był następnie prezesem „Strzelca”. Organizował ćwiczenia strzeleckie w Bronowicach. 28 grudnia 1912 roku Stronnictwo zgłosiło akces do Tymczasowej Komisji Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych – Włodzimierz Tetmajer został delegowany do jej prac.

Włodzimierz Tetmajer stał się świadkiem rozłamu w ruchu ludowym 13 grudnia 1913 roku. Opowiedział się po stronie Jakuba Bójki i Wincentego Witosy, którzy założyli nową partię polityczną – Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast”. Stronnictwo to po wybuchu wojny w 1914 roku zgłosiło akces do Naczelnego Komitetu Narodowego (NKN). Tak samo jak ludowcy Włodzimierz Tetmajer popierał koncepcję legionową. NKN organizował w powiatach sekcje lub oddziały: organizacyjne, wojskowe i skarbowe, wzywające chłopów – ludowców do niesienia im wszelkiej pomocy (syn jego zginął po Stanisławczykiem w 1920 roku). Porażki ponoszone przez Austro-Węgry w wojnie z Rosjanami ujawniły prawdziwe oblicze administracji, policji i austriackiej żandarmerii, które w bezmyślny sposób represjonowały Polaków posądzanych o sympatie prorosyjskie. Ludności wiejskiej na zniszczonych działaniami wojennymi terenach nie udzielano pomocy. Posłowie PSL „Piast” podjęli starania, aby wyjednać pomoc poszkodowanym i nieszczęśliwym mieszkańcom. Wzrastała aktywność Stronnictwa. Jego czołowi przywódcy – Wincenty Witos, Władysław Długosz i Włodzimierz Tetmajer – wyjechali 23 lutego 1915 roku do Szwajcarii na zaproszenie Polskiego Komitetu Ratunkowego dla zdobycia dodatkowych środków na pomoc ofiarom wojny w Galicji i w celu przeprowadzenia rozmów politycznych z grupą liczących się emigrantów.

Konferowali między innymi z Henrykiem Sienkiewiczem, utwierdzając się w przekonaniu, że w rozwiązaniu sprawy polskiej nie ma co liczyć na państwa centralne. Henryk Sienkiewicz posiadając znaczne środki, starał się nieść wsparcie ludności we wszystkich zaborach, aby nie dzielić, lecz łączyć. Wyrażał opinię na ten temat:

„Najpilniejszą obecnie rzeczą jest ratowanie zagrożonych przez głód i nędzę życie polskie. To ważniejsze od wszystkich romantyków i realistów politycznych”.

W efekcie tego spotkania, 10 sierpnia 1916 roku PSL „Piast” zwołał do Krakowa naradę posłów ludowych, na której postanowiono porozumieć się z ludowcami zaboru rosyjskiego, aby wspólnie walczyć o niepodległość.

5 listopada 1916 roku, w związku z proklamowaniem przez cesarzy Austrii i Niemiec niepodległości Polski, mającej objąć tereny zaboru rosyjskiego, w krakowskim teatrze odbyło się uroczyste przedstawienie dramatu Władysław Anczyca *Kościuszko pod Raclawicami*, a Włodzimierz Tetmajera opublikował chłopską powieść *Raclawice*.

Do Raclawic 6 maja 1916 roku przybyło na wielkie zgromadzenie 10 tys. chłopów. Włodzimierz Tetmajer wygłosił przemówienie, w którym mówił o sprawie odbudowy Polski. Skrytykował koncepcję stworzenia niemieckiej Europy Środkowej, niebezpiecznej dla odbudowy niezawisłych państw. Otwarcie powiedział „Ale w dniu zmartwychwstania wstąpimy znowu w szereg państw europejskich, uzbrojeni w dawną zasadę tolerancji i jak najszerszej pojmowaną zasadę prawa samostanowienia narodów, wierni hasłu: »Za naszą i za waszą wolność!«”. Wystąpienie Włodzimierza Tetmajera zrozumiano jednoznacznie.

15 listopada 1916 roku w Szwajcarii, w miejscowości Vevey zmarł Henryk Sienkiewicz. 20 listopada 1916 roku Włodzimierz Tetmajer napisał krótkie wspomnienie o zmarłym polskim nobliście: „Więc nie doczekała już i Polska jego słowa, którego w tej chwili swego zmartwychwstania od niego czekała, braknie jej głosu potężnego, co by hymnu zmartwychwstania śpiewał. Ale pieśń jego cała „nieśmiertelna, grecka wciąż wraca” i wracać będzie, póki polskiej mowy. Brzmień będzie ogromnym akordem miłości ziemi naszej, której piękności nauczy pokolenia przyszele jak Homer, co dziś jeszcze uczy Greków piękności ich ziemi”.

W 1917 roku klub parlamentarny PSL „Piast” i Włodzimierz Tetmajer podjęli ofensywę polityczną w społeczeństwie, z dużym oddziaływaniem na ośrodki niepodległościowe.

6 maja 1917 roku Zarząd Główny PSL „Piast”, nie godząc się na austriacko-niemieckie rozwiązanie kwestii polskiej, wycofał swoich przedstawicieli z NKN. W kilka dni później, na zebraniu Koła

Polskiego w Wiedniu 16 maja 1917 roku – Włodzimierz Tetmajer – poseł PSL „Piast” zgłosił rezolucję: „Polskie Koło stwierdza, że jedynym dążeniem narodu polskiego jest odzyskanie niepodległości z dostępem do morza”. Znany jest komentarz „Piasta”, organu PSL do tego wydarzenia: „Wśród powszechnej apatii i biernego poddania się losu klubu posłów PSL, reprezentujący wolę, życzenia i dążenia czterech milionów polskiego ludów (...) podniósł na nowo sztandar kościuszkowski i rzucił w naród całe wielkie kościuszkowskie hasło: całość, wolność, niepodległość”.

28 maja 1917 roku rezolucja Polskiego Koła w sejmie wiedeńskim została wygłoszona przez Włodzimierza Tetmajera w Krakowie. Początkowo miał to zrobić Ignacy Daszyński, ale zrezygnował. Włodzimierz Tetmajer wygłosił wspaniałe przemówienie.

Miesiąc później, 23 czerwca 1917 roku w Krakowie PSL „Piast” wspólnie z Narodową Demokracją utworzyły Związek Międzypartyjny. Niemały wpływ na to mieli Włodzimierz Tetmajer i Wincenty Witos. W wydanej rozprawie *O naczelniku Kościuszcze i o polskim chłopie* z 1917 roku Włodzimierz Tetmajer pisał, iż „budowniczym niepodległej Polski będzie przede wszystkim chłop”.

Gdy ważyły się losy Polski, politykowi pomogła historia. W 1917 roku przypadła setna rocznica śmierci Tadeusza Kościuszki. Rocznicą ta została wykorzystana do propagandy niepodległościowej. Główne uroczystości odbyły się w Krakowie. Do Raławic, po raz drugi w czasie wojny, zwołano wielkie zgromadzenie chłopów. Z tej okazji wydano odezwę, w której sięgano do legendy raławickiej. W tym czasie w parlamencie austriackim – po raz pierwszy w czasie siedmioletniego posłowania Wincentego Witosa – złożył on oświadczenia, które ocierało się o zdradę stanu. Mówił: „Dziś jak długa i szeroka jest ziemia polska, jest jedna myśl, jedno pragnienie wolnej, niepodległej, zjednoczonej Ojczyzny”. Zaborca nie zastosował represji.

Kolejnym przedsięwzięciem przygotowanym przez polskie ośrodki niepodległościowe z udziałem Włodzimierza Tetmajera była konsolidacja ruchu ludowego. Na zorganizowanym w Krakowie zjeździe 76 inteligentów-ludowców z Galicji i Królestwa podjęto uchwałę w sprawie jedności ruchu ludowego oraz jego miejsca w walce o niepodległość.

28 października 1918 roku powstała Polska Komisja Likwidacyjna w Krakowie. Wincenty Witos został jej przewodniczącym, a Włodzimierz

Tetmajer objął funkcję naczelnika Wydziału Wojskowego PKL. Był to pierwszy rząd dzielnicowy, który przejął władzę w Galicji.

W styczniu 1919 roku Włodzimierz Tetmajer wyjechał na konferencję pokojową do Paryża, gdzie, będąc delegatem PSL „Piast”, wraz z Mikołajem Rejem pośredniczył w negocjacjach między zespołem Romana Dmowskiego a przedstawicielami Józefa Piłsudskiego, jako ekspert od spraw międzynarodowych.

W kwietniu 1919 roku został mianowany przez ministra sztuki i kultury delegatem przy Generalnym Delegacie w Krakowie. Pełnił później funkcję prezesa Rady Sztuki w Krakowie. Latem 1919 roku gościł u siebie w Bronowicach Małych generała Józefa Hallera z grupą oficerów polskich z Błękitnej Armii i oficerów francuskich.

W okresie wojny polsko-bolszewickiej działał w Komitecie Obrony Państwa na terenie Małopolski Zachodniej, początkowo jako kierownik sekcji propagandy, pełnomocnik Rady Obrony Państwa w Warszawie. Od sierpnia przewodniczący Komitetu w Krakowie.

W maju 1921 roku Włodzimierz Tetmajer stanął na czele sekcji organizacyjno-wojskowej działającego w Krakowie Komitetu Obrony Górnego Śląska. W tym też roku założył w Wąbrzeźnie Polski Instytut Narodowy, mający bronić spraw polskich na Pomorzu.

W ostatnich latach życia był prezesem Związku Strzeleckiego. Wielu członków Związku z jego inspiracji brało udział w III Powstaniu Śląskim. To dla nich zaprojektował odznakę oficerską Związku (tzw. parasol).

13 lipca 1921 roku odznaczony został Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski – otrzymał je jako jedna z pierwszych 15 osób odznaczonych.

Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski nadano mu 29 grudnia 1921 roku. Był członkiem kapituły Orderu Odrodzenia Polski. Pośmiertnie w 1931 roku otrzymał Gwiazdę Górnośląską za udział w powstaniach na Górnym Śląsku. Posiadał wiele ważnych odznaczeń artystycznych.

Fundacja Karola Eugeniusza Lewakowskiego w 2002 roku ustanowiła nagrodę im. Włodzimierza Tetmajera za wybitne osiągnięcia w zakresie upowszechnienia i ochrony dziedzictwa kulturalnego wsi polskiej. Jednym z jej laureatów w 2002 roku był Janusz Gmitruk.

12 grudnia 2013 roku Sejm RP podjął uchwałę w sprawie uczczenia pamięci Włodzimierza Tetmajera w 90. rocznicę jego śmierci.

W 2023 roku uczczona została 100. rocznica śmierci Włodzimierza Tetmajera. Podczas obchodów podkreślano, że nie można zapomnieć, iż on, wspólnie z Wincentym Witosem i całą plejadą innych ludowych polityków-intelektualistów, miał sen o Niepodległej. Sen ten nabrał realnych kształtów jesienią 1918 roku – ponad 105 lat temu.

Janusz Gmitruk

Bibliografia

Źródła archiwalne i drukowane

Archiwum Zakładu Historii Rychu Ludowego, PSL Piast 1914–1931, sygn. 3.

Kumaniecki Kazimierz, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912–styczeń 1924*, Nakładem Księgarni Czarneckiego, Warszawa 1924.

Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego, t. 1, 1864–1918, zebrali i oprac. K. Dunin-Wąsowicz, S. Kowalczyk i in., LSW, Warszawa 1966.

Odezwa TKSS z grudnia 1912 roku, [w:] *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925*, pod red. H. Jankowskiej i T. Jędruszczaka, LSW, Warszawa 1981.

Wspomnienia i pamiętniki

Czarnecki Jan, *Włodzimierz Tetmajer, przyjaciel Jana Czarneckiego*, Kraków 2023.

Daszyński Ignacy, *Pamiętniki*, t. 2, Drukarnia Ludowa, Kraków 1926.

Lasocki Zygmunt, *Polskie Stronnictwo Ludowe w czasie wojny*, Nakładem autora, Katowice 1937.

Lasocki Zygmunt, *Wspomnienia szefa administracji Polskiej Komisji Likwidacyjnej i Komisji Rządzącej*, Nakładem autora, Kraków 1931.

Rączkowski Józef, *Wśród polityków i artystów (ze wspomnień redaktora)*, LSW, Warszawa 1969.

Rok 1918 we wspomnieniach mężów stanu, polityków i wojskowych, wyboru i oprac. J. Borkowski, LSW, Warszawa 1987.

Sokolnicki Michał, *Rok 1914*, Londyn 1961.

Stapiński Jan, *Pamiętnik*, do druku przygotował oraz wstępem i przypisami opatrzył K. Dunin-Wąsowicz, LSW, Warszawa 1959.

Witos Wincenty, *Dziela wybrane*, t. 1, *Moje wspomnienia*, cz. 1, do druku przygotowali, przedmową i przypisami opatrzyli E. Karczewski, J.R. Szaflik, LSW, Warszawa 1998.

Opracowania

Ajnenkiel Andrzej, *Od rządów ludowych do przewrotu majowego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969.

Dereń B., *Mikołaja hrabia Reya doświadczenia ludowe*, [w:] *Wieś, chłopci, ruch ludowy. Państwo, Księga pamiątkowa Profesora Józefa Ryszarda Szaflika*, red. A. Kołodziejczyk, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Warszawa 1996.

Dużyk Józef, *Sława panie Włodzimierzu. Opowieść o Włodzimierzu Tetmajerze*, LSW, Warszawa 1972.

25 lat Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego, pod red. S. Durleja i J. Gmitruka, Kielce–Warszawa 2017.

Garlicki Andrzej, *Geneza legionów*, Książka i Wiedza, Warszawa 1964.

Gmitruk Janusz, *W jedności siła. 120 lat polskiego ruchu ludowego*, MHPRL, Warszawa 2015.

Gmitruk Janusz, *Wincenty Witos, współtwórca niepodległej*, red. nauk. T. Skoczek, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2017.

Grodziski Stanisław, *Włodzimierz Tetmajer, działalność polityczna – Rezolucja majowa 1917*, „Myśl Ludowa” 2014, nr 6.

Grzymała-Siedlecki Adam, *Niepospolici ludzie w dniu swoim powszednim*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1962.

Hampel Józef, *Włodzimierz Tetmajer, przygody z polityką*, „Rocznik Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego. Oddział w Krakowie” 1995, nr 2.

Hapanowicz Piotr, Marek Marta, *Włodzimierz Tetmajer. Siła barw i temperamentu. Album*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2023.

Historia chłopów polskich, t. 2, *Okres zaborów*, pod red. S. Inglota, LSW, Warszawa 1972.

Lasocki Zygmunt, *Tylko nie przesadzić*, „Piaś” 1934, nr 21.

Małopolski Komitet Ratunkowy dla Lwowa w Krakowie w roku 1918, 1919. Sprawozdanie z czynności, Kraków 1923.

Polski Słownik Biograficzny, PAN, Warszawa–Kraków 2021.

Powstanie i działalność Polskiej Komisji Likwidacyjnej 28 X 1918 r. w Galicji – pierwszego polskiego rządu dzielnicowego, red. nauk. J. Gmitruk, MHPRL, Warszawa 2018.

Przeniosło Marek, *Polska Komisja Likwidacyjna*, UJK, Kielce 2010.

Przerwa-Tetmajer Włodzimierz, *O naczelniku Kościuszce i polskim chłopie*, Warszawa 1917.

Referat prof. Franciszka Bujaka, [w:] *Kultura wsi, Biuletyn XIII Konferencji oświatowej poświęconej zagadnieniom kultury wsi w Polsce, Łowicz 10–12.I.1930 r.*, Warszawa 1930.

Rolnik Dariusz, *Obchody setnej rocznicy insurekcji kościuszkowskiej w Galicji, [w:] 200. rocznica Powstania Kościuszkowskiego*, pod red. H. Kocója, Uniwersytet Śląski, Katowice 1994.

Stapiński Jan, *Przeróżni rozbijacze PSL*, „Przyjacieli Ludu” 1911, nr 31.

Stępień Stanisław, *Prasa ludowa w Polsce. Zarys historyczny*, Wydawnictwo Prasa ZSL, Warszawa 1984.

Śliwa Michał, *W kręgu idei i środowisk społecznych Włodzimierza Tetmajera*, „Roczniki Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego w Krakowie” 1995, nr 2.

Tetmajer Włodzimierz, *Myśl o zadaniach włościan w Polsce*, „Ogniwo” 1920, nr 3.

Tetmajer Włodzimierz, *Pisma polityczne*, Kraków 1922.

Tetmajer Włodzimierz, *Raclawice. Powieść chłopska. Księga sześć*, Nakładem Księgarni J. Czerneckiego, Kraków 1916.

Tryjański Bogumił, *Włodzimierz Tetmajer; przyjaciel Jana Czerneckiego*, „Roczniki Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego, Oddział w Krakowie im. Włodzimierza Tetmajera” 2023, nr 20/21.

W kręgu Panoramy Raclawickiej, pod red. B. Steinborn, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985.

Wichmanowski Marcin Jakub, *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast 1913/14–1931*, UMCS, Lublin 2017.

Wielka Historia Polski, t. 4, cz. 2, *Od niewoli do niepodległości (1864–1918)*, red. J. Buszka, Fogra, Kraków 2003.

Wincenty Witos 1874–1945, tekst i dobór ilustracji, T. Bereza, M. Bakula, M. Kalisz, IPN, Rzeszów 2010.

Włodzimierz Tetmajer. Inicjator drogi do niepodległości Polski, zeszyt dokumentacyjny pod red. T. Skoczka, Mazowiecka Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2017.

Ziejka Franciszek, *Chłopomania i ludowcy*, [w:] *Chłopi. Naród. Państwo*, t. 3, *Oblicze duchowe*, pod red. C. Kłaka, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Rzeszów 1997.

Ziejka Franciszek, *Najbarwniejsza postać małopolskiej epoki*, [w:] J. Dużyk, *Sława panie Włodzimierzu. Opowieść o Włodzimierzu Tetmajerze*, LSW, Warszawa 1972.

Związki Wincentego Witosa z Henrykiem Sienkiewiczem i Władysławem Reymontem, pod red. S. Durlaja i J. Gmitruka, MHPRL, Warszawa 2016.

Prasa

„Gazeta Krakowska” 1911, nr 28.

„Gazeta Powszechna” 1909, nr 13.

„Kurier Lwowski” 1894, nr 94.

„Piast” 1917, nr 26; 1923, nr 45, 46; 1929, nr 7.